

Reformationshistorie på scene og på vers

Om reformationshistorie og reformationserindring i
Peder Hegelunds digtning

Af Rasmus H.C. Dreyer

Indledning

I denne lille artikel vil jeg se på den lærde ripenser Peder Hegelund (1542-1614) og hans filippistiske historiebrug og reformationserindringer. Som superintendent i den filippistiske højborg Ribe ved skiftet mellem det 16. og 17. århundrede var Hegelund særligt optaget af reformationen som mere end blot Luthers – og ikke mindst af sin forgænger Hans Tausens indsats for den danske reformation. Den almene reformationserindring kom til udtryk i en af Hegelunds danske skolekomedier, den mere specifikke om Hans Tausen i digte og gravskrifter.

Teologi på teatret

Året 2022 blev fejret som 300-året for dansk teater. Begyndelsen på dansk teaterhistorie blev her sat til åbningen af et dansksproget teater i Lille Grønnegade i København 23. september 1722. Det var et dansk teater, der blev oprettet på foranledning af René de Montaigus (1661-1737) forespørgsel om et sådant hos Frederik IV.¹ Men det er en sandhed med modifikationer, at dansk teater ikke er ældre: Vi kender nemlig til dansksproget teater langt tidligere, ikke mindst skoleteatret, der særligt blev fremmet i tiden efter reformationen. Her skulle nye, bibelsk inspirerede skolekomedier af klassisk tilsnit afløse de nu uønskede helgen- og kirkespil.² Der lå humanistiske idealer bag, og

1 Se Bent Holm: "Fra pomp til pædagogik", i: *Dansk Teaterhistorie*, bd. 1, red. Kela Kvam, Janne Risum og Jytte Wiingaard, København 1992, s. 71-78.

2 Om skuespillets danske historie indtil de første årtier af det 17. århundrede, se også S. Birket Smiths indledning til Hegelunds "Susanna og Calumnia, udgivne

faktisk rummer den ældste danske samling af skuespil fra Vor Frue Skole i Odense, udover et helgen- og fastelavnsspil, også en farce samt en bid af den kendte tyske humanist Johannes Reuchlins (1455-1522) bondekomedie *Henno* (1497); stykket har undertitlen *Scenica progymnasmata*. Der er med andre ord tale om et pædagogisk lærestykke i form af 'sceniske forøvelser'.³

Efter reformationen blev den humanistiske form for skoleteater en populær genre i især 1500-tallets anden halvdel. Den førende calviniske teolog, Theodore Beza (1519-1605), udgav i 1550 et umådeligt populært skolestykke, *Abraham Sacrifiant*, der bruger denne kendte bibelske historie til at eksemplificere den calviniske teologi.⁴ Også i Wittenberg havde genren fortalere: Martin Luther anbefalede at bruge de gammeltestamentlige apokryfer som forlæg for skuespil i stedet for som hidtidig helgenlegenderne. Philipp Melanchthon anbefalede sådanne skuespil som pædagogisk redskab i latinskolerne. I Danmark skal genrens fremkomst netop forbindes med Melanchthon-eleverne, de såkaldte filippistiske teologer. I *Dansk Teaterhistorie* (1992) kaldes genren en hel "pædagogisk og kulturpolitisk bevægelse".⁵ Vi kender herhjemme til mange forskellige forestillinger fra skole- og lærdomsbyer, såsom Kolding, Viborg, Randers, København m.fl. Det måske bedst kendte eksempel på en dansk skolekomedie fra epoken er Viborg-præsten Hieronymus Justesen Ranchs (1539-1607) forestilling *Karrig Nidding* fra o. 1600. Det er et originalt værk efter klassisk mønster og omsat til dansk kultur – og blev i øvrigt en central del af den folkelige fejring af den danske reformationens 400-års-fest, da det blev opført på Nytorv i København i 1936. Ved festgudstjenesterne rundt om i landet blev i samme anledning opført et andet skolestykke, *Lampades* af Bernt Meier (1570-1634) over lignelsen om de ti brudepiger. Og da musikudsættelsens noder også var bevaret, blev det opført i en fornyet og fordansket udgave som oratorium.⁶

Går vi tilbage til Ranchs samtidige, finder vi i Ribe det danske skoleteaters pionerer: Søren Sørensen Kjær (d. 1582) og altså også

af S. Birket Smith", København 1888-1890, s. XXVII-XLVIII.

3 Janne Risum: "De tidligste teaterformer" i: Kvam, Risum m.fl. 1992, 39-45. Se også Fr. Winkel Horn: *Den danske Literaturs Historie fra dens Begyndelse til vore Dage*, bd. 2, København 1881, s. 120-122.

4 Malcome W. Wallace (red.): *A Tragedie of Abraham's Sacrifice written in French by Theodore Beza, and translated into English by Arthur Golding*, Toronto 1906, "Introduction", s. XLVII.

5 Risum 1992, s. 40.

6 Carsten Bach-Nielsen: *Fra jubelfest til kulturrår. Danske reformationsfejringer gennem 400 år*, Aarhus 2015, s. 275; 278 f. Se endvidere Julius Foss' korte introduktion i programmet til festgudstjenesterne, Julius Foss (red.): *Reformationsfejrstjerne MCMXXXVI*, København 1936, s. 17-18.

Peder Hegelund.⁷ Kjær blev rektor i Kolding, hvor han oversatte flere tyske og latinske stykker til dansk. Hegelund blev i 1568 rektor for katedralskolen i Ribe, og her satte han Kjærs stykker op – men bidrog også selv til genren i form af sin bearbejdelse af det tyske skuespil *Susanna*. Det var baseret på legenden fra det, ifølge den lutherske bibelinddeling, apokryfe skrift, *Tilføjelser til Daniels Bog*.⁸ I Hegelunds udgave af *Susanna* indgår et mellemspil, *Calumnia* (bagtalelsen), som Hegelund selv er forfatter til. Denne del af stykket er interessant som en kirkehistorisk samtidskommentar og et stykke dansk historiografi i skuespillets form. F.eks. beskriver Hegelund både Bartholomæusnatten (uddrivelsen af de franske protestanter i 1572) og Tycho Brahes opdagelse af den nye stjerne på himlen (*De nova stella*, 1573).

Et stykke filippistisk historieskrivning

Hegelunds historiebrug er interessant, idet den i kraft af selve skuespillets overordnede ramme i Daniels Bog og ved sit mellemspils historiske stykker peger direkte ind i filippismens historiske metode. Ifølge den kristne tolkning af *Daniels Bog* (særligt kap. 2 og 7), der blev dominerende i tidlig protestantisk historiografi, var der fire riger i verden, hvoraf det fjerde og sidste ville vare indtil dommedags komme.⁹ Disse riger (og de dertilhørende fire uhyrer) rummede hver især en spænding mellem afgudsdyrkelse og sand gudsdyrkelse, mørke kontra lys. Luther lagde *Daniels Bog* til grund for sin tolkning af paven som Antikrist, men i Hegelunds sammenhæng skal vi nok se til wittenbergsk historiografi, idet Johann Carions (1499-1537) og Melanchthons verdenshistorie, den såkaldte *Carions Krønike* (første udgave på tysk i 1532 og senere oversat til latin og bearbejdet af Melanchthon og Caspar Peucer), ligeledes fastholdt en overordnet forståelse kalkeret efter Danielsbogens visioner.

Selvom Carion og Melanchthon fortsat lagde *Daniels Bog* til grund for den generelle historiekonception, betød *Carions Krønike* alligevel et radikalt nybrud i historieskrivningen ved at gentænke og kritisk reformulere pavedømmets rolle i det sidste af de fire riger. Det skyldtes Melanchthons bearbejdelse, idet han fremstillede historien kronologisk, hvorved pavedømmets rolle blev formindsket i den universelle verdenshistorie. Pavedømmet blev også negativt konnoteret. Melanchthons svi-

7 At genren har været approberet af Ribes filippistiske teologer og lærde, fremgår også af den samling digte af bl.a. Hans Frandsen, Hans Laugesen og Niels Krag, som Hegelund har ladet trykke efter stykkets fortale i trykkudgaven fra 1578.

8 Sst., s. 41.

9 Den tidlige protestantiske historiografiske metode og dens anvendelse af Daniels Bog og teorien om *translatio imperii*, hos Melanchthon omtolket som moralske eksempler for fyrsterne, er indgående undersøgt hos Mark A. Lotito, *The Reformation of Historical Thought*, Boston 2019.

gersøn, Caspar Peucer (1525-1602) færdiggjorde efter Melanchthons død i 1560 en fortsættelse af krøniken fra Karl d. Store til Karl V. Her blev Daniels-allegorien reaktualiseret: den umiddelbare nære fortid i form af reformationen skulle også forstås som en kamp mellem Djævel og afgudsdyrkelse (mørket) og Gud og ret gudstjeneste (lyset).¹⁰

Carions Krønike var en væsentlig del af den humanistisk-filippistiske dannelse også i Danmark. På Københavns Universitet skulle den f.eks. oplæses for alumnerne ved Kommunitetet (1569). Karen Skovgaard-Petersen har påvist, at denne krønike også var trend-sættende for den tidligste danske historiografi hos ripenserne Anders Sørensen Vedel (1542-1616) og Hans Svaning (ca. 1500-1584).¹¹

Hegelunds mellemstil til *Susanna* rummer også en lille dansk reformationshistorie, hvorved dette lille stykkes dramatiske historieskrivning også bør ses i sammenhæng med den samtidige filippistisk inspirerede danske historieskrivning. I sig selv er det også bemærkelsesværdigt, at vi i et af de første danske teaterstykker faktisk har reformationen som et centralt element. Det er denne del af *Calumnia*, som er genstand for betragtning i det følgende. Foranlediget af Hegelunds interesse i reformationens historie i *Calumnia*, ser jeg også på andre små reformationshistorier i Hegelunds digtning. Disse drejer sig ofte om reformatoren Hans Tausen (1494/98-1561), superintendent i Ribe fra 1541 og personificeret bindeled mellem Melanchthon selv og hans ripensiske disciple.

Peder Hegelund

Peder Hegelund blev Tausens tredje eftermand som superintendent over Ribe Stift i 1595. Hegelund var født i Ribe samme år, som Tausen blev indviet som superintendent, og var således opfostret og skolet i det ripensiske lærdomsmiljø, der blomstrede i 1500-tallets anden halvdel. Efter nogle år som hører på Ribe Katedralskole kom Hegelund i 1561 til København sammen med den jævnaldrende Anders Sørensen Vedel. De kom til universitetsbyen som skoledisciple af rektoren fra Ribe, Hans Thomissøn.¹² I hovedstaden blev Hegelund immatrikuleret på universitetet og optaget i selveste professor Niels Hemmingsens hus. Fra København drog han videre og studerede under de reformatoriske humanister Joachim Camerarius d. Æ. (1500-1574) i Leipzig og Melanchthon i Wittenberg. Hegelund vir-

10 Lotito 2019, 148; 144; 146 ff.

11 Karen Skovgaard-Petersen: "Carion's Cronicle in Sixteenth-Century Danish Historiography", i: *Symbolae Osloenses* 73/1 (1998), s. 158-167 (158).

12 Også Thomissøn gjorde skyldig reverens til Tausen for hans reformatoriske virke, specifikt salmesangen, i sit lærde forord til *Den danske Psalmebog med mange Christelige Psalmer / Ordentlig talsammenset / formeret oc forbedret*, København 1569, fol. Dii v; Tausen tilskrives æren for den første dansksprogede salmesang i København.

kede på dannelsesrejsen som præceptor for Niels Hemmingsens søn, den temperamentsfulde Hans, som kort efter blev professorkollega med sin far i København (men senere måtte fortrække til Gotland som almindelig sognepræst). Hegelund steg raskt i graderne, og da han i 1569 kom tilbage til Danmark, tiltrådte han samme år embedet som rektor i Ribe og bidrog dermed til den Melanchthon-inspirerede humanistiske dannelse, som latinskolerne i denne tid blev eksponent for.¹³ Og i hvis tjeneste også historien som disciplin stod. Som Vedel skriver, ville den kristne ved at kende historien "blive forbedret i sin saligheds sag".¹⁴

Hegelund var som andre af ripenser-teologerne særlig tæt knyttet til Melanchthon, og både undervisning, skrifter og hans skuelige skuespil var influerede af "den lille mand", som han benævnte den i fysisk henseende kortvoksne Melanchthon. Det gør Hegelund i det omtalte indskudte mellemstil med den fulde titel: *Calumnia seu Diabola personata, Bagtale eller Klafferier, som lønligen eller obenbarlig udligger, fører oc forvender altingest til det verste*. Var Melanchthon måske lille af legemlig gestalt, desto større var hans åndelige indsats ifølge Hegelund: Melanchthon var en stor mester, flittig og belært udi alle discipliner, som den, der kunne fange de unges interesse, pædagogen og reformatoren, der "mente sig at vilde Børne binde" og "vdi hans *Dialectica*/Screff ... spotzsk om *Sophistica*".¹⁵ Citaterne er fra netop *Calumnia*, som Hegelund indføjede efter fjerde akt i *Susanna*. *Susanna og Calumnia* er tilsammen benævnt som Hegelunds "digteriske hovedværk", og er en komedie på vers i i alt fem akter. Der er som sagt ikke tale om et selvstændigt forfattet stykke dramatik, men om en dansk bearbejdelse af en latinsk *comedia tragica* fra 1537 af en anden skolerektor, Sixt Birck (Xystus Betulius; 1500-1554) fra Augsburg.¹⁶ Hegelund

13 Se hertil Kristian Jensen: *Latinskolenes dannelse. Latinundervisningens indhold og formål fra reformationen til enevælden*, København 1982, særligt s. 49-107.

14 Vedels fortale til Saxo, her citeret efter Skovgaard-Petersen 1998, s. 166.

15 Citatet fra Peder Hegelund: *Calumnia seu Diabola personata, Bagtale eller Klafferier, som lønligen eller obenbarlig udligger, fører oc forvender altingest til det verste, noyerlunde udstaffærit effter hendis art oc Forskyldning*, København 1579, fol. 40r. Se Bue Kaae: *Biskop Peder Jensen Hegelund 1542-1614*, Ribe 1977, s. 45-77 for Hegelunds tilknytning til Melanchthon og tiden som rektor og dramatiker; for den senere periode som lektor ved domkirken, sst., s. 78ff.

16 Bue Kaae, R. Paulli: art. "Peder Hegelund", *DBL* 3. udg., https://biografiskleksikon.lex.dk/Peder_Hegelund. Selve skuespillet er udgivet i Birket Smith 1888-90, og som *Susanna*, Aage Jørgensen (udg.), København 1972 og "Calumnia", i: Ib Johansen (red.): *Mellemstil, Peder Hegelunds Calumnia og Randershåndskriftets Mellemstil*, Tidlig dansk dramatik, København 1973; jeg henviser til originaludgaven fra 1579 i det følgende. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab arbejder for tiden på en kildekritisk nyudgivelse, <https://dsl.dk/projekter/peder>

har i sine almanakker noteret, at han selv så dette stykke opført i Leipzig i 1565.¹⁷

Reformationshistorien i *Calumnia*

Mellemspillet *Calumnia* er formet som en monolog – og er i længde næsten lige så langt som selve komedien, som den bryder ind i (13 hhv. 15½ ark).¹⁸ I *Calumnia* giver selve bagtalelsen sig til kende i gestalt, klæder og venner. ”Effterdi de bruge min konst saa vel/ Forføre mange paa Liff oc Siæl: Haffuer ieg dem høue i Sæden sæt/ Paffuen/ oc hans Broder Machomet [Muhammed]”, som *Calumnia* med Hegelunds ord siger det et sted, der indleder en hel lille historisk og kronologisk rapport om reformationen og evangeliets strid mod pave og sultan.¹⁹ Hegelunds stykke er et formanende lærespil, der tjente et dannende formål. Derfor passer Hegelunds historiske belæring ind i helheden, selvom historien om Susanna foregår et helt andet sted i tid. Denne brug af historien flugter dog som sagt med Melanchthons historieforståelse i *Carions Krønike*, hvor historiens gang er bestemt af Guds velsignelser hhv. straffe for menneskets moralske vandel i historien. En historieopfattelse, vi kan se eksplicit formuleret hos både Hans Svaning i et bevaret stykke af hans tabte danmarkshistorie og i Anders Sørensen Vedel i indledningen til hans oversættelse af Saxos *Gesta Danorum* (1575).²⁰

I *Calumnia* skildrer Hegelund bagtalelsen, opfattet som Djævelens inkarnation, gennem et frelseshistorisk skema fra Bibelen og frem til egen tid identisk med *translatio imperii*-tolkningen af *Daniels Bog* og de fire verdensriger karakteristisk for filippisternes historieopfattelse. I *Carions Krønike* identificerer Melanchthon, ligesom Hegelund, tyrkerne og Muhammed som hornet på det fjerde uhyre (Dan 7,8), som tolkedes som det sidste rige: romerne. Ydermere forstod Melanchthon Muhammed som Antikrist, altså en parallelisering af paven og Antikrist, som vi på sigende vis også møder hos Hegelund.²¹

Hegelund når også frem til at beskrive reformationens historie, ikke mindst Luther og kejserens kamp, og sandhedens sejrstog følges fra Sachsen til Ungarn, fra Frankrig til Nederlandene. Undervejs

hegelund-susanna.

17 Birket Smith 1888-90, indledning, s. XIII.

18 Sst., s. XXIV.

19 Hegelund 1579, fol. 13r.

20 Skovgaard-Petersen 1998, s. 163 f. Hans Svaning, fragment i Steph. Johs. Stephanus, *Nota uberiores in historiam Danicam Saxonis Grammatici*, Sorø 1645, s. 140-41. A.S. Vedels indledning til Saxo 1575, i: *Den danske Krønike af Saxo Grammaticus, oversat af Anders Sørensen Vedel*, C.F. Wegener (red.), København 1851, s. 1-34.

21 Lotito 2019, s. 171.

giver Hegelund i marginen historiske noter, henvisninger og årstal, sådan at den dramatiserede fremstilling hele tiden er fæstnet i den virkelige historie; pædagogikken er ikke til at tage fejl af og lægger sig helt i forlængelse af *Carions Krønike* i Caspar Peucers fortsættelse frem til reformationstiden. I en kortere passage berører han også Danmark. Dermed er mellemspillet en meget tidlig dansk reformationserindring, og måske en allerførste kilde til dramatisering af den danske reformationshistorie. Som skolerektor i Ribe var Hegelund bekendt med Anders Sørensen Vedels arbejder med en ny danmarkshistorie (en fortsættelse af Saxo). En af Hegelunds skoledisciple fortæller også, at Hegelund ofte fortalte dem om historie – og Vedels arbejde. En af Hegelunds elever var Hans Poulsen Resen (1561-1638), senere professor og biskop i Sjællands Stift.²² I mellemspillet, hvis reformationshistorie er bygget kronologisk op (årstallene er marginalnoterne), hedder det bl.a. om den danske reformation, at

1517 Vnder Frederich Churførste mild oc viiss/
Lod Gud bryde ved Luther den Iiss.
1524 Vnder Frederich/ Danskers Konge (den Første)
Begyndte de effter Guds Ord at tørste.
1537 Men vnder hans Søn/ Konning Christiane/
Da kom Guds Ord ret frem paa Bane.
Hand sætte de Bisper oc Munke til side/
Den rette Lære blev kynt saa vide.²³

Lidt længere fremme i teksten finder vi så beretningen om *Calumnias* forfølgere, nu hvor sandheden var trådt frem i historien. Bagtalelsens væsen var blevet bekæmpet lige fra kong Davids tid over Bernhard af Clairvaux til den berømmede humanist Johannes Reuchlin (1455-1522). Men først med Luther fandtes giften, der kunne dræbe bagtalelsen: ”Den *Luther* / den *Luther* vaar os [*Calumnia*] en Gifft/ Røbte for alle/ voris handel oc drifft”. Dog fandtes en endnu større fare for *Calumnia*, nemlig ”Philip Melanthon”, der om nogen havde måttet håndtere forstillinger og bagtalelse. Bagtalelsen havde gennem mænd som Melanthon-ellen Friederich Staphylus (1512-1564) fra Königsberg, den romerske Johannes a Via og den spiritualistiske reformator Caspar Schwenckfeld (1489-1561) prøvet at bringe selveste

22 Bjørn Kornerup: *Hans Poulsen Resen. Studier over Kirke- og Skolehistorie i det 16. og 17. Aarhundrede*, bd. I (1561-1615), København 1928, s. 33. Resen kan ifølge Kornerup have set opsætningen af ”Susanna” den 25. og 28. juni 1576, idet han begyndte i den ripensiske skole den 22. juni samme år. Komediene opførtes på en plads øst for domkirken, ”Pallads-Jord”, sst., s. 34.

23 Hegelund 1579, fol. 20v.

Melanchthon til tavshed.²⁴ Af denne trio var Staphylus formentlig det værste navn, Hegelund kunne komme på. Staphylus var oprindeligt selv discipel af Melanchthon, men efter den osiandriske strid (efter Nürnberg-reformatoren Andreas Osiander, 1498-1552) om retfærdiggørelsens karakter i den troende, konverterede han til katolicismen, og talte sin gamle lærer imod:

Aff somme Disciple som hannem haffde hørd/
Bleff hand hos Almuen værst vdførd.
De satte ind paa hannem/ met al mact/
Sanckede sig der met Ære oc act.
Hand lagde sit trætte Hoffuit saa ned/
Oc haffuer i Graffuen endnu icke fred.

Således fik hverken Melanchthon eller hans elever fred for bagtalelsen selv: ”Der søgte ieg effter/ oc met mig flere: En hoffuitløss Gaas/ den kæger ei mere”, og siden blev alle endog doktorer! Ja, ”Vilde man ickun dem *Lutheros* kalle”.²⁵ Heraf fulgte kun splid og blomstring for Calumnia – en temmelig harsk kritik fra Hegelund af tidens spirrende kritik af Melanchthon-elevers filippisme, der blev fremsat af gnesiolutheranere og tilhængerne af den lutherske bekendelsessamling, *Konkordiebogen*, fra 1580. Disse *Lutheros’er* var bagvaskelsens håndgangne mænd, som nu var vendt tilbage trods reformationens positive betydning for overvindelsen af selv samme bagtalelser og løgne. At der i dette mellem spil blev fremlagt en aktuel og vigtig kritik, har Hegelund været ganske bevidst om. Hegelund lod nemlig mellem spillet trykke som en selvstændigt udgivelse i 1579. Det var året, hvor Hegelunds danske læremester, Niels Hemmingsen, blev suspenderet som professor i København efter pres fra det gnesiolutheransk influerede hof i Sachsen og de herfra kommende klager over Hemmingsens – påståede – calvinske nadverlære.

Filippisten Hegelund

Hegelunds historieopfattelse og historiebrug ser altså ud til at have været inspireret af tidens filippistiske historieskrivning, ikke mindst *Carions Krønike*. Af Hegelunds almanakker fremgår det endvidere, hvilken næsegrus beundrer og udøver af Melanchthons metoder Hegelund var.

Ikke nok med at hans skuespil besang Melanchthon over Luther, Hegelund publicerede også en udgave af epigrammer, der hyldede Melanchthon og hans ligesindede, *Epigrammata Philippi Melan-*

²⁴ Sst., fol. 40v.

²⁵ Sst., fol. 41r-v.

thonis selectoria (1583). I disse digte kaldes Melanchthon både uforlignelig og uroselig, altså større og bedre, end hvad ros kan udtrykke, mens kritikken og striden om Melanchthons lære, der fulgte efter hans død, affejedes som grundløse bagtalelser. Luther og Melanchthon var enige, kunne Hegelund hævde, som et ekko af Frederik II og den officielle danske position om at fastholde den oprindelige harmoni og enighed om læren hos de to store wittenbergere.²⁶ Hegelund skattede dog tydeligvis Melanchthon højere end Luther som et forbillede inden for fromhed og lærdom.²⁷ Hegelund ønskede også, at ungdommen til stadighed måtte indpodes kærlighed til Melanchthon, hos hvem man fandt den rette vej både i de frie kunster og i religionens grundlæggende sandheder.²⁸

En anden af de lærde ripensere, historikeren Niels Krag (o. 1550-1602), kaldte da også meget rammende Hegelund for ”apis genuina Philippica”.²⁹ At Hegelund aktivt arbejdede for at fastholde filippismen som den danske kirkes lære, ser vi også et godt eksempel på, da han som superintendent i Ribe på et landemøde i 1599 krævede, at præsterne i Ribe Stift ejede mindst en håndfuld bøger af Melanchthon, alternativt af dennes elever, og gerne skulle de eje det såkaldte ”Corpus [doctrinæ] Philippi[cum]” (Leipzig 1560). Dette var en læresamling, der skulle bevare Melanchthons lære og tjene som forenende faktor i den spirende strid mellem filippister og gnesiolutheranere. Samlingen blev dog i stedet en specifikt filippistisk markør, som også Niels Hemmingsen flere gange tilsluttede sig og nævnte som den danske kirkes bekendelse.³⁰ Selvom Niels Hemmingsen i 1579 var blevet presset ud af sit embede som professor i København for sine påståede

26 Se fx fortale til Fremmedartiklerne 1569, hvor Frederik II's indledning angiver endrægtigheden om læren, sådan som det var i ”wor kiere Herre Faders” regerings tid, som anledning til indgrebet mod religiøs uenighed i form af netop Fremmedartiklerne. I: H.F. Rørdam (udg.): *Danske Kirkelove*, bd. 1, København 1886, s. 126-134 (126).

27 Minna Skaft Jensen: ”Peder Hegelunds Sammlungen der Epigramme Melanchthons (1583)“, i: Günter Frank og Martin Treu (red.): *Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten* 6/1 (2001), s. 139-155; her efter samme titel i Minna Skaft Jensen: ”Friendship and Poetry. Studies in Danish Neo-Latin Literature”, *Renæssancesstudier* 12 (2004), s. 227-256 (249-251).

28 Peder Hegelund: *Epigrammata Philippi Melanthonis selectoria, formulis precum, historiis, paraphrasi dictorum divinorum, & sententiis gravissimis maxime insignia*, Frankfurt a.M. 1583, epistola dedicatoria 20. august 1582, til Otto Rosenkrantz.

29 Sst., indledende digt.

30 Angående den danske kirkes symbolforpligtelse og holdningen til CA Variata på dette tidspunkt, se Mattias Skat Sommer: *Envisioning the Christian Society: Niels Hemmingsen (1513-1600) and the Ordering of Sixteenth-Century Denmark*, Tübingen 2020, s. 41 ff; 49; 57. Om Hemmingsen og *corpus doctrinæ*, s. 60.

calvinske inklinationer, som sås af bl.a. hans fastholdelse af samme læresamling, der også rummede Melancthons ændrede udgave af Den augsburgske Bekendelse (CA), *Variata* (1540), fastholdt Hegelund altså denne udgave af bekendelsen som den autoritative for præsterne.³¹ Problemet med denne forandrede udgave af *Confessio Augustana*, som Calvin også tilsluttede sig, var Melancthons moderation af nadverartiklen, hvor han her havde lagt sig fast på formuleringen om, at Jesu Kristi legeme og blod udstilledes/fremvistes i nadveren. Det blev af de lutherske konkordieteologer forstået som et knæfald for Calvins lære om en åndelig realpræsens frem for Luthers og den uforandrede udgave af Augsburg-bekendelsens formulering af en virkelig realpræsens.

I sine statutter fra 1599 citerer Hegelund *Kirkeordinansen* og henviser til CA, når han formaner præsterne til ikke at opvække unødige læredisputter, men ”paa det enfoldigste, saa megett som [paa] saligheds wegne behoff giørriss, epther den Augsburgiske Confession, deriss sognefolck lære och vnderuijse”. Vi skal bemærke, at Hegelund, ligesom Niels Hemmingsen havde for vane, ikke fortalte, hvilken udgave han henviste til; men ud fra sammenhængen var der jo ikke tvivl om, at Hegelund pegede på den ’calviniserende’ udgave af CA fra 1540. Statutten om at eje lærekorpusset med denne ændrede udgave stod nemlig før omtalen af denne udefinerede CA.³² Hegelund anbefalede også sine præster at læse Hemmingsens værker.³³ Så sent som i 1611, hvor filippismen var på retur i Danmark, talte Hegelund stadig rosende om Calvin i sine breve til præsterne. Også Hegelunds forgænger i embedet som superintendent, Hans Tausen, havde i sin Ribe-tid gjort brug af Calvin.³⁴

Hegelund som reformationshistoriker

Dette fører os frem til et kig på, hvordan Hegelund anpriste Tausen og dermed også bidrog til at fastholde netop Tausen som vigtig for den danske reformationshistorie. Hegelund var meget optaget af reformationen og Tausens historie.³⁵ Han forsøgte endda, mens tid var,

31 ”Summa commonefactionis Synodalis proposita a Superintendente Ripensi M. Petro Hegelundo ... Anno 1599”, s. 646-651 (647), i: ”Kirkelige Efterretninger fra Ribe Stift”, udg. H.F. Rørdam, *Kirkehistoriske Samlinger* II/6 (1872-1873), s. 633-681.

32 Rørdam 1872-1873, s. 648.

33 Afskrifter af Hegelunds hyrdebrev findes på Det Kgl. Bibliotek, Kall 4., nr. 492, NKS F 727 og Rostgaard?? S 4., nr. 7.

34 Lasse Rødsgaard Lausen og Rasmus H.C. Dreyer: ”Hans Tausen og Calvin. Et hidtil utrykt fragment af Hans Tausens afhandling om præsteembedet”, *Kirkehistoriske Samlinger* 2019, s. 7-38.

35 Man fandt bl.a. det eneste kendte afskrift af Peder Palladius’ visitatsbog i Hege-

at indhente førstehåndsuplysninger om Tausens indsats i reformationen i 1520'ernes Viborg. Hegelund tog således i 1576 initiativ til at lade Viborg-kannikken Jens Nielsen Block (o. 1540-1580) udspørge præsten Morten Hvas om, hvad der faktisk var gået for sig i Tausens Viborg-dage. Hvas var selv præst i Viborg fra 1542-77 ved Tausens medarbejder Jørgen Jensen Sadolins gamle sognekirke Sortebrødre.³⁶ Hvas havde ikke selv været øjenvidne til de reformatoriske begivenheder i Viborg, men blev betragtet som den, der vidste besked. Jens Block skriver således i sit svar til Hegelund: ”Thi efter at jeg havde hørt adskillige gamle mænds beretninger, syntes ingen mig at være sandsynligere end hr. Morten Hvas”.³⁷ Denne Morten Hvas' beretning er siden blev anset som en uomgængelig kilde, om end den er mere end på anden hånd, i udforskningen af Tausens tid som reformator i Viborg.³⁸

Kun to år efter denne indsats for at bevare Tausens historie udgav Hegelund et epigram over Hans Tausen. Det var i mindeskriftet *Argumenta resurrectionis corporum* fra 1578, som var samlet til ære for Hans Tausens afdøde barnebarn Lauge Laugesen, søn af Tausens datter Dorothea Tausen og Hans Laugesen. Hegelund udgav dem sammen med Lauge Laugesens meddisciples trøstede til moderen. Lauge Laugesen var død i 1576 og blev begravet i Roskilde Domkirke bag nordsiden af højkoret. Her finder vi stadig i dag hans gravsten i gulvet. Den første indledende del af gravstenens latinske digt viser i sig selv slægtens stolthed over Tausen og udgør på sin vis et lille Tausen-monument i den kirke, hvor Hans Tausen var lektor fra 1538, indtil han kom til Ribe i 1542. Under omtalen af Lauges navn og forældre følger en angivelse af, at moderen Dorothea ”var datter af Johannes Tausanus, fordum på dette sted” – og så, i en parentes med kursiverede bogstaver, en hyldest til Tausen: Han, ”som var den før-

lunds samlinger, en foræring fra Thomas Knudsen Hygoms arvinger. Det Kgl. Bibliotek, Thott nr. 2041, 4.

36 Optrøkt af H. Knudsen i: ”En gammel Krønike om Graabrødrenes Udgjælse af deres Klostre i Danmark”, *Kirkehistoriske Samlinger* I/1 (1849-1852), s. 372 ff. Første gang hos Knudsen i: ”Bidrag til Oplysning af den Danske Reformationshistorie”, *Annaler For Nordisk Oldkyndighed og Historie* (1847), s. 95-99 efter Peder Terpager; i Knudsen 1849-1852 efter en yngre, men bedre afskrift. Originalen (dateret 19/6-1576), som Knudsen ikke har kendt, findes på Det Kgl. Bibliotek, Thott nr. 1967, 4. H.F. Rørdam kender denne og korrigerer Knudsens optryk i *Kirkehistoriske Samlinger* II/3 (1864-1866), s. 7. Dansk oversættelse af Hvas' beretning i *Krøniken om Graabrødrenes Fordrivelse fra deres klostre i Danmark*, Henning Heilesen (red.), København 1967, s. 77-82 (77).

37 Heilesen 1967, s. 77.

38 Rasmus H.C. Dreyer: *Hans Tausen mellem Luther og Zwingli. Studier i Hans Tausens teologi og den tidlige danske reformation*, Odense 2020, s. 82 f; 87 f.

ste i Danmark, der uafbrødt og uafbrudt, indførte troens lære.”³⁹ I Hegelunds mindedigt er det omvendt, idet han efter digtet til Lauge til slut bringer en længere omtale af den berømte farfar (og tillige et kort digt til ære for Niels Hemmingsens hustru, Dorothea Hemmingsen). Hegelunds mindedigt blev senere indføjet i en redaktion af Hans Svanings manuskript til Ribe-bispernes historie, som historikeren Cornelius Hamsfort d.Y. (1546-1627) foretog. Hegelunds omtale af Tausens gerning og mindedigt er formodentlig gledet ind i Svanings arbejde via dennes to sønner, Frederik og Jakob, der også mindedes Lauge i *Argumenta*-samlingen.⁴⁰

Inden det 14-linjede mindedigt fortæller Hegelund først mere faktuel om Tausen, ”Euangelii Jesu Christi propagatori”. Hegelund forklarer, at Tausen kæmpede for sandheden allerede fra 1524 og indtil interregnet ved Frederik I’s død i 1533, ’hvor Antikrist tog til modværge i Danmark’. Endelig fulgte under Christian III’s regering, vores Kong Hizkija, selve reformationen i 1537 – en reference til 2 Kong 18,1-9 og fortællingen om den retfærdige konge, der fjernede Moses’ kobberslange og gennemførte en reform af tempelkulten. Her noterer vi, at 1537 – ligesom i det helt samtidige mellemspil *Calumnia* – betragtes som selve reformationsåret. Året, hvor munkene, disse skammelige messedrenge som det hedder, endegyldigt blev jaget ud af Danmark. Samme forståelse af Israels historie som fortolkningsnøgle til reformationen, munkene som afgudsdyrkerne, finder vi i *Carions Krønike* i Melanchthons latinske udgave, hvor Gud dog i sidste ende vil beskytte og redde sin kirke.⁴¹ Anders Sørensen Vedel anven-

39 Afskrift af stenens øverste indskrift: ”LAGO JOHANNIS REVERENDE VIRI M: JOHANNIS LAGONI EPISCOPI RIPENSIS VNICVS FILIVS MATRE DOROTHEA FILIA M:JOHANNIS TAVSANI QVONDAM EIVSDEM LOCI (QVI PRIMVS IN DANIA DOCTRINAM FIDEI INTREPIDE ET CONSTANTER INSTAVRAVIT) SVB HOC MARMORE RECVBANS MOESTOS [fejl for MOLESTAS?] PARENTES CONSOLATVR”.

40 Forfatteren til den klassiske fremstilling af Ribe bys historie, J. Kinch, pegede for denne samlede krønikes vedkommende på kannikken Thomas Knudsen Hygom, far til salmebogsforfatteren og den ripensiske lektor i Tausens bispetid, Hans Thomisøn, som dens forfatter. Det baserer han givetvis på Suhms oplysning i indledningen til krøniken, hvor han formoder, at det må have været en til domkirken tilknyttet kannik, der havde forfattet den oprindelige tekst – men det var Hans Svaning jo også. J. Kinch: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse*, bd. 2, København 1884), genudgivelse, Ole Degn (red.), Aarhus 1985, s. 24 og 27 f.

41 ”Latissime vagatur doctrina Monachorum et Papae, ut Pharisaeorum et Zadduceorum, quae pugnat cum lege Dei ac Evangelio, et iubet idola colere. Et delere nomen filii Dei palam conantur Gog et Magog, id est, Turci et alii Mahometici, et stabiliunt idola plurimi reges, principes, et eorum doctores. Inter has confusiones servat tamen Deus aliquam veram Ecclesiam.” Melanchthons udg., ”Chronicon Carionis”, i: *Corpus Reformatorum*, bd. 12, C. G. Bretschneider (red.), Halle 1844, s. 712-1094 (900 f). Citeret hos Skovgaard-Petersen 1998, s. 165.

der samme figur fra *Carions Krønike* i den omtalte fortale til Saxo fra 1575 (måske en inspiration for Hegelund?), hvor Vedel beskriver middelalderen som en periode, hvor Djævelen regerede. Vedel ser Saxos beskrivelse af kristningen af Danmark som en parallel til reformationen og som en bevægelse fra mørket og ind i lyset. Kun en lille gruppe af fromme kristne holdt stand gennem middelalderens forfald under pavedømmet, indtil fromheden sejrede ved reformationen i Danmark.⁴²

Hegelunds mindedig over Hans Tausen skildrer reformatorens kraftgerning over for de 'skammelige munke', der netop bød Tausen straf med mørke, fængsel og eksil, "A Monachis tusus sannis Tausanus iniquis/ Multatur tenebris, carcere & exilio". Tausen blev munkeflokkens plage og gengældte venligt – men dårligt i forhold til, hvad de fortjente, tilføjer Hegelund, og førte "dem, som var lukket inde i klostrene, og dem, som var bebyrdede med dovenskab og griskhed, / dem, for hvem der har været hverken sundt legeme eller sund forstand" ud af trældommen og velsignede dem med den solrige himmel, "for at de kunne bære maven lettere".⁴³ Det er altså ligefrem en lignelse på Kristus, som Hegelund her giver sig i kast med eller i det mindste en sammenligning i stil med Carions såvel som Vedels forståelse af bevægelsen fra mørket til lyset. Tausens indsats førte store gaver med sig. Tausen gav sundhed og frihed, selve frelsen, godet over alle goder. Hegelunds slutning fortsætter

42 Skovgaard-Petersen 1998, 166.

43 Peder Hegelund: "M. Ioh Tausanus", i: *Argumenta resvrrrectionis corporum, Trøst oc Beuissning ... om Legemens opstandelse, vdi Rim forfattet aff Peder Hegelund*, København 1578, og med enkelte afvigelser i: Hans Svaning, Cornelius Hamsfort og Peder Terpager: "Chronicon Ecclesiæ Ripensis", i: *Scriptorum Rerum Danicarum medi ævi*, s. 7, J. Langebek, fortsat af P.F. Suhm (red.), København 1792, s. 182-209 (203 f):

A Monachis tusus sannis [læs: annis] TAVsanus iniquis
Multatur tenebris, carcere & exilio.
Fit mox ipse gregis monachorum tusor: amica[anus?]
Sed male pro meritis reddidit ante vicem.
Cœnobijs clausos, pigroque abdomine onustos,
Queis neque tum corpus mens neque sana fuit:
Seruitio eduxit, colloque beauit aprico.
Ferrentque ut leuius, fecit, aqualiculum.
Magna ualetudo & libertas, dona: salutem
Monstraße, exuperat sed bona cuncta bonum
Ite Maozicolæ, mißa est: lusistis enim usque hac
Nos satis: hinc alios ludite Mißicolas.
Ite pudor terræ: fraudum, at si denique si vos
DispuDET, in Christi sponte redite sinum.

i direkte tiltale af de skammelige munke, som igen sammenlignes med afgudsdyrkere:

Gå bort, I Maozims tilbedere, messen er slut! Indtil denne dag har I nemlig leget tilstrækkeligt med os. Fra nu af kan I lege med andre messedyrkere.

Gå bort, jordens skam. Men skulle I en dag omsider skamme jer over bedragerierne, så kom tilbage af fri vilje til Kristi skød.⁴⁴

Maozim-tilbederne er netop afgudsdyrkere. Igen er der tale om en reference til Danielsbogen – i dens fulde længde som sagt forlægget for netop komedien om Susanna – og omtalen af den aramæiske afgud af dette navn (Dan 11,38 f; DO1992: ”Fæstningernes Gud”).

Afrunding

Historien om Susanna i *Tilføjelserne til Daniels Bog* var af Hegelund omsat til scenen som en historie om sandheden og løgnens kamp ganske parallel til den samtidige filippistiske historieopfattelse, som den særligt blev fremlagt i *Carions Krønike*. Det var samme historiebrug, Hegelund benyttede sig af i sit selvstændige bidrag i mellemspillet *Calumnia*: reformationen var en kamp for sandheden, der frelseshistorisk satte sig igennem. Både i skolekomedien og i Hegelunds digte om Tausen og reformationen er *Daniels Bog* og ’den store’ reformation en referenceramme for den danske. Denne applicering af historiske begivenheder til andre perioder var i tråd med reformationstidens og filippismens brug af Danielsbogen. Hegelund og hans ord, lagt i munden på Tausen, proklamerede, at katolikkerne var dyrkere af en djævelsk gud, mens vi, danskerne, der havde hørt Tausens forkyndelse, var på Kristi side i historien. Eksakt den samme kontrastering, som vi mødte i dramatiseringen af Calumnias væsen og gang gennem historien. Hos Hegelund var reformationen en del af en bibelsk forstået historie. Og reformationshistorien – også den danske – havde dramatisk og pædagogisk potentiale for den kristne dannelse.

44 Dansk oversættelse udarbejdet med hjælp fra ph.d. Lars Chr. Vangslev.